

УДК 130.122: 37.013

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.4.15>**Лаврова Лариса Василівна,**

*кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри виховання та культури здоров'я
Інституту педагогіки
Дніпровської академії неперервної освіти
orcid.org/0000-0001-8027-3364*

Куций Андрій Миколайович,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри виховання та культури здоров'я
Інституту педагогіки
Дніпровської академії неперервної освіти
orcid.org/0000-0003-2576-70750
zdorovo@dano.dp.ua*

НАТУРАЛІСТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ «ФІЛОСОФІЇ ЗДОРОВ'Я»

У роботі досліджено спроби конструювання філософії здоров'я на основі узагальнення конкретних наукових напрямів її дослідження, переважно медично-біологічного характеру. Показано, що різноаспектність і багатоплановість феномену здоров'я є причиною появи дуже різноманітних підходів, які претендують на роль філософії здоров'я. Такі «філософії здоров'я» являють собою спроби узагальнення з використанням філософського категоріального апарату наукових інновацій у царині концепцій соціології, психології, біології, медицини тощо. Найбільш змістовні підходи формуються в межах соціально-антропологічної методології з урахуванням соціальності індивіда як його базового чинника. Досить поширеним серед напрямів становлення філософії здоров'я є так званий інтеграційний підхід, що акцентує пріоритетність інтеграції знань у царині дослідження феномену здоров'я для здійснення необхідних філософських узагальнень стосовно його природи. Що стосується вітчизняної традиції філософського осмислення феномену здоров'я, то тут чи не найбільше значення має формування школи валеології, якій відводиться роль наукової парадигми всіх дисциплін, що досліджують феномен здоров'я. У філософському сенсі валеологія обґрунтовує як інтегральний об'єкт досліджень натуралістичний образ людини, інтерпретований у межах медичної термінології. Виведення аксіосфери та проблем духовності за межі дискурсу філософії здоров'я приводить і до редукованого розуміння шляхів його забезпечення. Вирішення проблеми бачиться лише на шляху формування філософії здоров'я в межах філософського знання з поєднанням настанов соціальної філософії, філософської антропології, філософії культури й інших напрямів філософської думки.

Ключові слова: здоров'я, філософія, парадигма, натуралізм, цінності, антропологія, валеологія.

Lavrova Larysa,

*PhD, Associate Professor,
Head of the Department of Education and Health Culture
Institute of Pedagogy of the Dnipro Academy of Continuing Education
orcid.org/0000-0001-8027-3364*

Kutsyi Andrii,

*PhD, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Education and Health Culture,
Institute of Pedagogy of the Dnipro Academy of Continuing Education
orcid.org/0000-0003-2576-70750
zdorovo@dano.dp.ua*

NATURALISTIC APPROACHES TO THE FORMATION OF THE “PHILOSOPHY OF HEALTH”

The paper examines attempts to construct a philosophy of health based on the generalization of specific scientific directions of its research, mainly of a medical and biological nature. It is shown that the multifaceted and multifaceted nature of the health phenomenon is the reason for the emergence of very diverse approaches that claim the role of health philosophy. Such “philosophies of health” represent attempts to generalize using the philosophical categorical apparatus of scientific innovations in the field of concepts of sociology, psychology, biology, medicine, etc. The most meaningful approaches are formed within the socio-anthropological methodology, taking into account the sociality of the individual as its basic factor. The so-called integration approach, which emphasizes the priority of the integration of knowledge in the field of researching the phenomenon of health in order to make the necessary philosophical generalizations about its nature, is quite common among the directions of formation of the “philosophy of health”. As for the domestic tradition of philosophical understanding of the phenomenon of health, the formation of the school of valeology, which is assigned the role of a scientific paradigm of all disciplines investigating the phenomenon of health, is of perhaps the greatest importance here. In a philosophical sense, valeology substantiates as an integral object of research the naturalistic image of a person, interpreted within the limits of medical terminology. Taking the axiosphere and the problems of spirituality outside the discourse of the philosophy of health also leads to a reduced understanding of the ways of its provision. The solution to the problem can be seen only in the way of the formation of the philosophy of health within the limits of philosophical knowledge with a combination of the guidelines of social philosophy, philosophical anthropology, philosophy of culture and other areas of philosophical thought.

Key words: health, philosophy, paradigm, naturalism, values, anthropology, valeology.

Потреби філософського осмислення феномену здоров'я в сучасних умовах виникла в контексті розвитку напрямів філософії, що акцентували значущість буттєвого виміру філософських досліджень (філософія життя, екзистенціалізм, феноменологія). Адже саме стан здоров'я людини вирішальною мірою визначає наявність у неї можливостей повноцінного життя, пошуку його смислів, конструктивного самоствердження в ньому у процесі самоактуалізації та розкриття її власних духовно-творчих сил, чи навпаки, переживання фрустрації, потрапляння до екзистенціального вакууму та краху життєвих планів (Іванов, 2013, с. 7).

З іншого боку, постійне ускладнення наукових уявлень про людину та її здоров'я, зростання ролі здоров'я як соціального феномену й об'єкта наукового дослідження також є чинником, що викликає інтерес серед філософів до проблеми розроблення цілісної теоретико-методологічної основи його дослідження в межах філософського знання. Адже традиційно така функція закріплена саме за філософією, отже, загальний процес визначення методології аналізу феномену здоров'я та формування узагальненої концепції його наукового розуміння привели до спроб створення специфічної галузі філософського знання – філософії здоров'я.

Натепер говорити про інституціоналізацію даної галузі ще передчасно, одна з основних

проблем полягає у відсутності парадигмального консенсусу стосовно засад філософії здоров'я. Різномасштабність і багатоплановість феномену здоров'я і як конкретного соціокультурного феномену, і як об'єкта наукового дослідження є причиною появи дуже різноманітних підходів, які претендують на роль філософії здоров'я, формують міждисциплінарні концептуальні побудови, дуже часто еkleктичного характеру. Наявні підходи до формування філософії здоров'я продукують об'єднані на основі переважно квазіфілософських методологій сукупності ідей і концепцій, які здебільшого навіть не поєднані єдиними світоглядними настановами. Результатом є не формування філософії здоров'я як цілісного напрямку філософської думки, а виокремлення численних «філософій здоров'я», які на основі тієї чи тієї аргументації претендують на статус загальної теоретико-методологічної основи дослідження даного феномену. Проте навіть побіжний аналіз вказаних концепцій, що претендують на статус філософських узагальнень, показує відсутність для даних претензій необхідних підстав.

Насамперед варто сказати, що більшість наявних концепцій філософського аналізу феномену здоров'я формуються на основі узагальнень спеціальних наукових знань різнодисциплінарного спрямування, які стосуються досліджень тих чи тих аспектів здоров'я,

здорового способу життя, культури здоров'я тощо. Відповідно такі «філософії здоров'я» являють собою спроби узагальнення з використанням філософського категоріального апарату наукових інновацій у царині концепцій соціології, психології, біології, медицини тощо. Філософське ангажування таким концепціям дає використання на основі історико-генезисних, системних, структурно-функціональних, діалектичних, синергетичних, компаративістських, аксіологічних та інших методологій як загальнонаукового, так і філософського характеру. Основним мотивом створення філософії здоров'я здебільшого є прагнення знайти шляхи вирішення антропологічних цивілізаційних проблем у межах загальної проблематики глобалізації та технологічних трансформацій суспільства. Основним методологічним підходом є визнання рівноцінності складних систем у конкретних галузях знань про здоров'я (медицині, психології, фізіології тощо) і філософських конструктів як філософського дослідження. Тим самим ігнорується специфіка філософського знання як світоглядно-методологічної основи наукових досліджень, спільність когнітивної основи у філософії та науковій теорії вважається достатньою підставою для визнання наукових узагальнень стосовно феномену здоров'я філософськими (Белов, Котова, 2017, с. 19). Зупинимося на основних спробах створення таких «філософій здоров'я».

Чи не найбільш популярною серед сучасних фахівців, що цікавляться проблематикою здоров'я, є стресорно-адаптаційна концепція «філософії здоров'я», основоположником якої є нобелівський лауреат і засновник Усесвітнього інституту стресу, лікар за фахом Г. Сельє. Саме від нього йде загальноприйнятий у сучасній науці та філософії здоров'я погляд на хвороби як результат стресу. У межах даного підходу виокремлюються різноманітні види стресу (психічного, соціального, травматичного, професійного тощо), які породжують відповідні проблеми зі здоров'ям, виснажуючи організм людини. Отже, основним механізмом забезпечення здоров'я людини варто вважати розвиток чи активізацію механізмів стресорної адаптації до середовища буття людини, насамперед соціального (Bircher, Kuruvill, 2014, p. 374).

Тим самим центр уваги переміщується з медично-тілесного виміру забезпечення

здоров'я до соціально-комунікативного, а зрештою – і до особистісно-ціннісного з виходом на проблематику аксіосфери та способу життя. Водночас у ціннісному сенсі дана концепція «філософії здоров'я» опирається на традиції епохи Просвітництва, обґрунтовує необхідність для сучасної людини «альтруїстичного егоїзму» як основного механізму адаптації до соціальних стресів і уникнення руйнування в умовах динамічного та мінливого соціального середовища. Обґрунтовується і більш широкий висновок про вказану систему цінностей як філософсько-світоглядну основу розвитку сприятливого для людини суспільства.

Такий підхід до філософської інтерпретації феномену здоров'я є досить поширеним, зокрема й серед сучасних філософів. Найбільш популярним є його використання як методологічного принципу установалення взаємозв'язку між соціально-буттєвими проблемами сучасної людини та виникненням духовних і тілесних захворювань. Зокрема, саме такий підхід використовує Е. Фромм в обґрунтування парадоксальності суміщення раціональності систем виробництва в технологічному вимірі, що має місце в сучасному суспільстві, з ірраціональністю системи соціальних відносин, що вимагає від людей для адекватної адаптації відмови, по суті, від власної особистості (Фромм, 2005, с. 47).

Можна вважати, що саме роботи Е. Фромма становлять основу антропологічного підходу до філософської інтерпретації феному з орієнтацією на автономну особистість, яка розглядається в єдності її біосоціопсихічних характеристик. Антропологічність філософії здоров'я, за Е. Фроммом, концентрується навколо проблеми взаємозв'язку здорової людини та здорового суспільства. Останнє має бути створене на засадах і цінностях гуманістичної етики, забезпечення гармонії між індивідом і природою, а також особистістю та суспільством. Проблеми зі здоров'ям Е. Фромм пов'язував із трагедією людського існування, зумовленою процесом відчуження, що наростає, та пригніченістю людини умовами її буття. Сенс же цієї трагедії в тому, що людина тілесно є бранцем природи, але водночас є вільною у своїх думках і свободі духу. Свободу філософ трактував як вічну загальнолюдську цінність, що дає можливість вибору між наявними альтернативами. Проте неодмінною передумовою свободи

є наявність у людини фізичного та духовного здоров'я (Фромм, 2005, с. 145).

Філософські роздуми Е. Фромма стосовно феномену здоров'я в різноманітних варіантах антропологічного підходу до його філософського аналізу досить широко транслюються та розвиваються в сучасній філософській думці. Це дає підстави виділити соціально-антропологічні концепції одним із провідних напрямів формування філософії здоров'я з урахуванням соціальності індивіда як його базового чинника та використання центрального методологічного принципу, згідно з яким саме фізично та духовно здорові люди можуть бути основою формування повноцінних соціальних зв'язків і відносин, отже, і повноцінного суспільства.

Досить поширеним серед напрямів становлення «філософії здоров'я» є так звані інтеграційні підходи, що акцентує пріоритетність інтеграції знань у царині дослідження феномену здоров'я для здійснення необхідних філософських узагальнень стосовно його природи. Основою цього підходу є так звана інтегративна концепція людини як репрезентація філософської позиції у вигляді теорії тотожності, що стверджує положення стосовно ідентичності духовних і тілесно-фізіологічних явищ. Водночас треба виділити два основні напрями інтеграційної інтерпретації філософії здоров'я.

Один із напрямів, який має характер системно-цілісного, концентрується на реалізації принципу діалектичної єдності локально-індивідуального та загальносистемного в людині як основного під час розгляду проблеми її здоров'я. По суті це більш узагальнена та філософськи аргументована позиція, що має своїми витокami давній гіпократівський методологічний принцип щодо необхідності лікувати не хворобу, а людину. Суб'єктом здоров'я виступає вся людина, а кожен місцевий процес в її організмі потрібно розглядати в контексті функціонування всього організму та детермінуючих це функціонування чинників. Акцентується також необхідність аналізу зворотних процесів впливу локальних змін як на соматичний рівень функціонування людини, так і на її загальний стан (Bolton, Grant, 2019, p. 23). Здоров'я виступає не відсутністю хвороб, а як комплексна характеристика людини загалом і на рівні тілесно-духовної взаємодії.

Інший напрям доцільно назвати інтегративно-природознавчим, оскільки його прихильники

пропонують покласти в основу розробки філософії здоров'я одну з інноваційних системних природознавчих концепцій – так звану сполучнотканинну теорію. У такій інтерпретації філософія здоров'я по суті має натурфілософський характер, даючи пояснення здоров'я людини та суспільств на основі даних цілого комплексу природничих наук і методологічних принципів розуміння здоров'я в межах цих наук. Уважається що в межах даного підходу забезпечується поєднання загальносистемного та конкретно-індивідуального розуміння феномену здоров'я на основі інтегрування узагальнених наукових концептів і результатів розвитку конкретних природничих дисциплін у сфері медицини, фізіології, психології тощо. Саме цим забезпечується свого роду парадигмальність філософії здоров'я, що формує наукову парадигму розвитку всіх наук у досліджуваній царині. Прихильники даного підходу підкреслюють, що системність та інтегрованість у межах даного варіанту філософії здоров'я забезпечує структурно-функціональне, міжструктурне, елементне розуміння цілісності та взаємодетермінованості всіх складових частин здоров'я людини в єдності із впливами соціального та природного середовища її буття (Xavier da Silveira dos Santos, Liberali, 2018, p.1503).

Що стосується вітчизняної традиції філософського осмислення феномену здоров'я, то тут чи не найбільше значення має формування в 1980-х рр. вітчизняної школи валеології, спроби представників цієї школи здійснити філософську інтерпретацію даного феномену через розроблення валеологічного напрямку «філософії здоров'я». Основоположником даного напрямку вважається відомий дослідник І. Брехман, а серед прихильників валеологічної інтерпретації філософії здоров'я варто назвати Г.Е. Сигериста, Е.Г. Булич, А.С. Залманова, В.А. Ліщука, Кацудзо Ніші, В.П. Казначеева, Г.Л. Апанасенка, І.В. Муравова, Г.С. Шаталову, М.С. Гончаренко й інших. Саме в їхніх наукових роботах сформульовані основні концептуальні ідеї стосовно валеології як на прикладному, так і на узагальнено-філософському рівні. Доцільно говорити і про формування української валеологічної школи на чолі з відомим фахівцем Г.Л. Апанасенком, важливим аспектом досліджень якої є якраз визначення предметності валеології як науки та філософії

здоров'я. Розглянемо основні постулати валеології, які, на думку її прихильників, дозволяють характеризувати її як філософію здоров'я.

Насамперед ідеться про спеціалізованість даної галузі знання, яка чітко зорієнтована на здоров'я як єдиний предмет власного дослідження в усіх його аспектах. Валеологія інтерпретується як наука про здоров'я, яка дає як його системне розуміння, так і інструментарій визначення способів його формування, збереження та розвитку. У цьому сенсі валеологія претендує на статус наукової парадигми дослідження здоров'я, що забезпечує адекватне пізнання саме здорової людини та визначення механізмів підтримки здоров'я в усіх можливих вимірах (Братаніч, Лаврова, 2021, с. 109).

Виходячи із цього, на першому місці серед досліджуваних проблем валеологія конституює завдання створення світоглядно-методологічних засад теорії здоров'я як наукового фундаменту практичної здоров'язбережувальної та здоров'ярозвивальної діяльності. Відповідно вона характеризується як інтегральна наука про здоров'я, як сукупність наукових знань про сутність і механізми забезпечення здоров'я людини. Для цього вона формує загальнонауковий фундамент поєднання медичних, біологічних, психологічних, педагогічних, екологічних і філософських знань про здоров'я людини, на цій основі формує виокремлену область знань, що інтегрує науки про фізичне, психічне, духовне та соціальне здоров'я людини.

Саме така роль наукової парадигми всіх дисциплін, що досліджують феномен здоров'я, дає підстави характеризувати валеологію як метанауку, по суті новий напрям філософії людини. Парадигмальний і системно-інтегративний характер валеології має забезпечити поєднання в єдину цілісну систему основних теоретико-методологічних настанов, які розроблені в межах інших наук про здоров'я. Така інтегрована конструкція і має розглядатися як філософсько-методологічна, історіософська, соціально-філософська валеологічна парадигма філософії здоров'я.

Намагання створити «усеосязну» філософію здоров'я привело до розширення проблематики досліджуваного феномену і на сферу буттєвого середовища людини (Saad, Prochaska, 2020). Розглядається не лише здоров'я людини, а і здоров'я суспільства та природи, що

є підставою для виділення таких основних складових частин філософії здоров'я, як гомовалеологія (філософія здоров'я людини), соціовалеологія (філософія здоров'я суспільства) та геовалеологія (філософія здоров'я природи планети). Поєднання цих основних складових частин філософії здоров'я здійснюється на основі системно-філософського підходу, тобто вивчення здоров'я як цілісної системи, з визначенням специфіки структурних складових частин і особливостей розвитку як інтегрованої цілісності.

Проте в разі аналізу валеології з погляду її можливостей виступати філософією здоров'я більшість необхідних для цього характеристик виявляється відсутньою. Насамперед варто сказати про неадекватність оцінки валеології як наукової парадигми чи своєрідної метанауки стосовно феномену здоров'я. Натепер валеологія являє собою не парадигмальне узагальнення, а суто зовнішнім чином поєднані комплекси спеціалізованих дисциплін, евристичний потенціал яких обмежений конкретним предметом наукового дослідження здоров'я. Серед найбільш популярних і розроблених напрямів можна назвати медичну валеологію (здійснює дослідження механізмів здоров'я людини та можливостей управління ними), педагогічну валеологію (здійснює дослідження здоров'язбережувального освітнього середовища та використання освітніх інструментів формування культури здоров'я людини), психовалеологію (досліджує інструментарій забезпечення психічного здоров'я та його використання для забезпечення здоров'я людини загалом) тощо. Водночас спостерігаються спроби редукування валеології до конкретних напрямів оздоровчої роботи, що приводить до появи валеології харчування, валеології гігієни, валеології здорового способу життя, а також абсолютно розпливчатих концептів на кшталт валеології людини.

Протягом усього періоду свого розвитку (а це вже майже півстоліття) валеологія проявляє себе не як філософська основа дослідження феномену здоров'я, а як практико-орієнтована наукова галузь. До успіхів валеології варто віднести розроблення методології та технологій вимірювання якісних і кількісних показників здоров'я людини. Проте ці показники мають переважно емпіричний, в основному

медико-біологічний характер, відображають стан механізмів самоорганізації людини та конкретні індикатори, як-от гомеостаз і реактивність, у кращому разі – деякі характеристики таких узагальнених проявів здоров'я, як життєздатність, мотивація до здорового способу життя чи успішність соціалізації (Педагогіка здоров'я, 2020, с. 143). Що стосується внеску валеології в загальне розуміння феномену здоров'я, то тут варто відмітити її важливу роль у розробленні інноваційної здоровоохоронної стратегії, спрямованої не на лікування хвороб, а на профілактичну діяльність щодо формування, збереження та зміцнення здоров'я людини з акцентуванням пріоритетності індивідуальних зусиль і значущості чинників цінностей і способу життя. Що ж стосується спроб використати валеологію як філософію здоров'я, то вони не мають під собою надійного теоретико-методологічного фундаменту, оскільки валеологія являє собою не цілісну філософську концепцію, спрямовану на обґрунтування загальної теорії здоров'я, а лише еkleктичне поєднання різноманітних ідей і підходів медичних дисциплін із гуманітарними цінностями, які не можуть дати узагальненого та цілісного уявлення ні про людину, ні про її здоров'я (Савчин, 2019, с. 184).

Важливою перешкодою на шляху до використання валеології як філософії здоров'я є також фактична відсутність (за наявності протилежних декларативних наративів) будь-яких позабіологічних чинників здоров'я, особливо це стосується фактичного ігнорування понять соціального та духовного здоров'я (Schramme, 2007, р. 14). Валеологічну концепцію здоров'я доцільно схарактеризувати як репрезентацію досить вузького різновиду натуралізму, який у філософському плані являє собою культ тілесності, що домінує над духовно-соціальною складовою частиною здоров'я.

У центрі валеологічного розуміння здоров'я та відповідного понятійного апарату перебувають натуралістичні поняття (наприклад, людина інтерпретується як людська особина чи індивід), і саме таке, досить вузьке розуміння предмета дослідження поширюється на всі аспекти феномену здоров'я. За таких умов і поняття духовного та соціального здоров'я набувають медичного виміру, до них, як і до сфери фізичного та психічного здоров'я,

пропонується застосовувати біологічно-медичний понятійний апарат і методологію аналізу. У філософському сенсі валеологія обґрунтовує як інтегральний об'єкт досліджень феномену здоров'я натуралістичний образ людини, інтерпретований у межах медичної термінології.

Методологічна неадекватність відображається і на змісті валеологічної концепції, що орієнтується на людину як суто соматично-фізіологічну, тілесну істоту, здоров'я якої також має суто тілесний характер. Виведення аксіосфери та проблем духовності за межі дискурсу філософії здоров'я приводить і до редукованого розуміння шляхів його забезпечення. Наприклад, боротися зі СНІДом пропонується просвітництвом у царині безпечного сексу та використання презервативів, а не через вплив на ціннісну сферу людини (що, до речі, у зв'язку із примітивністю позиції майже тотально не сприймається педагогічною спільнотою та батьківською громадськістю).

Інший, набагато більш серйозний приклад недолугості механізму концептуалізації валеологічного знання як опори здоров'язбережувальних соціальних практик – валеологічна інтерпретація здорового способу життя поза проблематикою забезпечення духовного здоров'я людини та врахування соціальності людини як носія цінностей культури здоров'я. Ігнорується соціальна природа способу життя, його визначеність не просто наявністю чи відсутністю шкідливих звичок, а й рівнем і характером економічного життя, культури тощо. Для його аналізу необхідна соціально-філософська методологія, валеологія ж може лише сформулювати деякі принципи життєдіяльності, з урахуванням унормованих уявлень про сутність здоров'я, практичних дій, спрямованих на його формування та збереження (Schroeder, 2012, р. 143).

Після узагальнення результатів дослідження можна дійти висновку про непродуктивність наявних підходів до розроблення проблематики філософії здоров'я, що спираються на традиційні біологічно-медичні підходи. Отримані на їхній основі концептуальні побудови є методологічно необґрунтованими та неефективними як парадигми дослідження феномену здоров'я, оскільки не дозволяють охопити соціальні, ціннісні, культурні чинники впливу на здоров'я людини. Що стосується валеології,

то вона взагалі концентрується суто на соматично-тілесному вимірі людини, абсолютизує тілесність і біологічно-медичні аспекти феномену здоров'я й утверджує ідеал людини як свідомого егоїста. Вирішення проблеми бачиться

лише на шляху формування філософії здоров'я в межах філософського знання з поєднанням настанов соціальної філософії, філософської антропології, філософії культури й інших напрямів філософської думки.

Список використаних джерел:

1. Белов В. М., Котова А. Б. (2017). Здоровье человека: вызовы, методы, подходы : монография. Киев : Наукова думка. 130 с.
2. Bircher J., Kuruvill S. (2014). Defining health by addressing individual, social, and environmental determinants: new opportunities for health care and public health. *J Public Health Policy*. № 35. P. 363–386.
3. Bolton D., Grant G. (2019). The Biopsychosocial Model of Health and Disease: New Philosophical and Scientific Developments. Houndmills : Palgrave. 218 p.
4. Братаніч Б. В., Лаврова Л. В. (2021). Культура здоров'я як предмет філософського розгляду. *Перспективи*. № 2. С. 108–114.
5. Иванов О. О. (2013). Здоров'я в дискурсі соціального буття людини : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Одеса. 19 с.
6. Педагогіка здоров'я як основа розвитку потенціалу особистості : колективна монографія (2020) / В. А. Гладуш та ін. Дніпро : Ліра. 383 с.
7. Савчин М.В. (2019). Здоров'я людини. Духовний, особистісний і тілесний виміри : монографія. Дрогобич. 229 с.
8. Saad J.M., Prochaska J.O. (2020). A philosophy of health: life as reality, health as a universal value. *Palgrave Commun.* № 6. P. 39–45. DOI: 10.1057/s41599-020-0420-https://www.nature.com/articles/s41599-020-0420-9
9. Schramme T. (2007). A qualified defence of a naturalist theory of health. *Med Health Care Philos.* № 10. P. 11–17.
10. Schroeder S.A. (2012). Rethinking health: healthy or healthier than? *Br J Philos Sci.* № 64(1). P. 131–159.
11. Xavier da Silveira dos Santos A., Liberali P. (2018). From single cells to tissue self-organization. *FEBS J.* № 286(8). P. 1495–1513.
12. Фромм Э. (2005). Здоровое общество. Москва : АСТ. 365 с.

References:

1. Belov V. M., Kotova A. B. (2017). Zdorove cheloveka: vizovi, metodi, podkhodi (A healthy person: challenges, methods, approaches). Kyev : Naukova dumka. 130 s. [in Russian].
2. Bircher J., Kuruvill S. (2014). Defining health by addressing individual, social, and environmental determinants: new opportunities for health care and public health. *J Public Health Policy*. № 35. P. 363–386 [in English].
3. Bolton D., Grant G. (2019). The Biopsychosocial Model of Health and Disease: New Philosophical and Scientific Developments. Houndmills : Palgrave. 218 p. [in English].
4. Bratanich B. V., Lavrova L. V. (2021). Kultura zdorovia yak predmet filozofskoho rozghliadu [Health culture as a subject of philosophical consideration]. *Perspektyvy*. № 2. P. 108–114 [in Ukrainian].
5. Ivanov O. O. (2013). Zdorovia u dyskursi sotsialnoho buttia liudyny : avtoref. dys. ... kand. filoz. nauk : 09.00.03 ; Derzh. zakl. "Pivdenoukr. nats. ped. un-t im. K. D. Ushynskoho" [Health in the discourse of human social existence : autoref. thesis ... candidate Philos. Sciences : 09.00.03 ; Govt. closing "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky"]. Odessa. 19 s. [in Ukrainian].
6. Pedagogika zdorovia yak osnova rozvytku potentsialu osobystosti: kolekt. Monohrafiia (2020) [Health pedagogy as a basis for the development of the individual's potential: collection] / V. A. Hladush ta in. Dnipro : Lira. 383 s. [in Ukrainian].
7. Savchyn M. V. (2019). Zdorovia liudyny. Dukhovnyi, osobystisnyi i tilesnyi vymiry: monohrafiia [Human health. Spiritual, personal and physical dimensions]. Drohobych : Prosvit. 229 s. [in Ukrainian].
8. Saad J. M., Prochaska J. O. (2020). A philosophy of health: life as reality, health as a universal value. *Palgrave Commun.* № 6. P. 45. DOI: 10.1057/s41599-020-0420-https://www.nature.com/articles/s41599-020-0420-9 [in English].
9. Schramme T. (2007). A qualified defence of a naturalist theory of health. *Med Health Care Philos.* № 10. P. 11–17 [in English].
10. Schroeder S.A. (2012). Rethinking health: healthy or healthier than? *Br J Philos Sci.* № 64 (1). P. 131–159 [in English].
11. Xavier da Silveira dos Santos A., Liberali P. (2018). From single cells to tissue self-organization. *FEBS J.* № 286(8). P. 1495–1513 [in English].
12. Fromm E. (2005). Zdorovoe obshchestvo [Healthy society]. M. : ACT. 365 s. [in Russian].